

Anadolu'da Paganizm

Antik Dönemde Harran ve Urfa

ŞİNASİ GÜNDÜZ



İstanbul 2023

Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde
Harran ve Urfa / Şinasi Gündüz
© MilelNihal Yayınları / İstanbul 2023

İlk Baskı
Ankara Okulu 2005

**Gözden Geçirilmiş
Birinci Baskı**
MilelNihal 2023

Genel Yayın Yönetmeni
Hakan Olgun

Sayfa ve Kapak Tasarımı
Bilal Patacı

ISBN
978-605-72856-4-5

Haziran 2023

Baskı ve Cilt

Step Ajans Reklamcılık, Matbaacılık Tan. ve
Org. Ltd. Şti. Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11
Bağcılar/İstanbul 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 45522

MilelNihal Yayınları
Akşemseddin Mahallesi M. Sarper Alus Sokak
No: 4/6 Fatih İstanbul. 0212 533 97 31

MilelNihal Yayınları HİKAV Yayın Kültür Araş-
tırma ve Eğitim Hizmetleri A.Ş.'ne aittir.
Yayınevi Sertifika No: 40767



ŞİNASİ GÜNDÜZ

Lisansını Ankara Üniversitesinde lisanüstü eğitimini İngiltere’de Durham ve Manchester üniversitelerinde tamamladı. 1995’te Dinler Tarihi Doçenti, 2003’te Profesör oldu. 2009-2012 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığını yaptı. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) aslı üyesi olan Prof. Gündüz, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi’nin editörlüğünü de yapmakta olan Gündüz’ün yayınlanan çalışmaları arasında şunlar sayılabilir:

The Knowledge of Life: The Origins and Early History of the Mandaeans and Their Relation to the Sabians of the Qur’an and to the Harranians, Oxford: Oxford University Press 1994. Sâbîler Son Gnostikler, Ankara: Vadi 1995. Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara: Vadi 1998. Küresel Sorunlar ve Din, Ankara: Ankara Okulu 2005. Misyonerlik, Ankara: DİB Yayınları 2005. Change and Essence: Dialectical Relations Between Change and Continuity in the Turkish Intellectual Tradition (eds. Şinasi Gündüz, Cafer S. Yaran), Washington: RVP 2005. Anadolu’da Paganizm: Antik Dönemde Haran ve Urfa, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2005. Kur’an’ı Anlamak: İlahi Vahyin Tarihe Açılımı, İstanbul: Mana 2015. Living Together: An Islamic Perspective on Coexistence of Diversities, Scopje: Logos-A 2015. Mitoloji ile İnanç Arasında, İstanbul: Hikav Yayınları 2018. İslam ve Sabîlik, İstanbul: Hikav Yayınları 2018. Dünya Dinleri (ed. Şinasi Gündüz), İstanbul: Milet Nihal Yayınları 2019. Güç, İktidar ve Kutsal: tanrı-kral’dan tanrı-insan’a. İstanbul: Hikav Yayınları, 2020.

| İçindekiler

Gözden Geçirilmiş Baskıya Ön Söz	VII
I. PAGANİZM	1
1. Monoteist Gelenekler ve Paganizm	4
2. Geleneksel Paganizmin Özellikleri	10
3. Neopaganizm	16
II. GELENEKSEL HARRAN PAGANİZMİ	23
1. Kutsal Şehir Harran	26
2. Yörenin Kültürel ve Dinsel Merkezi Olarak Harran	28
3. Harran'ın Önemini Kaybedişi ve Yıkılışı	34
4. Harran Paganizmi ile İlgili Kaynaklar	45
5. Harranilerin Tanrı İnançları	47
a. Üstün Varlık İnanıcı	50
b. Politeizm	52
6. Yıldız ve Gezegen Kültü	57
7. Soğmatar ve Maralahe Kültü	63
8. Hermes Kültü ve Harran Paganizminde Peygamberlik Anlayışı	72
9. Harranilerin Ritüelleri	77

III. ANTİK DÖNEMDE URFA PAGANİZMİ	83
1. Helenizmin Yöredeki Etkisi	90
2. Nusaybin Okulu ve Süryani Geleneği	93
3. Urfa'nın Pagan Dönemine İlişkin Kaynaklar	95
4. Yıldız ve Gezegen Kültü	99
5. Nabu ve Bel Kültleri	103
6. Atargatis Kültü ve Balıklı Göl	105
7. Urfalı Paganların Diğer Kült ve Ritüelleri	115
SONUÇ	117
Kaynakça	121
Dizin	131

Gözden Geçirilmiş Baskıya Ön Söz

Ulûhiyeti, üstün gücü ve kutsalı yalnızca aşkın bir metafizik üstün güce hasretmeyip tüm evrene yaygınlaştıran ve naturalist, doğa merkezli bir din anlayışıyla doğal varlıklara tapınmanın ifadesi olan paganizm, bilinen en erken dönemlerden günümüze kadar dünyanın hemen her tarafında yaygın olan bir geleneği temsil etmektedir. Bu gelenekte yalnızca doğanın ve doğal varlıkların üstün güç haline getirilmesi değil, doğal ve sosyal çevreyle ilişkili çeşitli sembollerin ve simgelerin kutsanması, onlara tazim edilmesi de söz konusudur. Bir şekilde kutsanıp ilahlaştırılan, düşünce, tutum ve davranışlara yön veren değerler haline getirilen bu unsurlar, insanların bireysel ve sosyal tutum ve davranışlarında, inanç ve ahlaki değerlerinde belirleyici olur.

İnsanın içinde yaşadığı evreni ve günübirlik irtibat içerisinde olduğu doğal varlıkları tanrılaştıran veya bunları, tanrısal gücün tezahür ettiği alanlar/objeler olarak gören ve bunlara tazim etmeyi ön plana çıkaran pagan geleneklere karşı, tarih boyu en büyük mücadeleyi, ibadet ve tazimin yalnızca tek bir aşkın güce yapılması gerektiğini savunan tevhid yanlıları vermiştir. Bu bağlamda Kur'an, baştan sona tarihi, tevhid ile şirk mücadelesi olarak değerlendirir.

Allah'ın, ibadet edilmesi ve yardım istenmesi gereken tek ilah ve rab olduğunu vurgular; bütün varlıkların Allah'ın yaratıkları olduğunu altını çizer. Bu inanç doğrultusunda Kur'an, ulûhiyeti herhangi bir yaratıkta aramanın ve ona tazim etmenin bir olan Allah'a ortak koşma olacağı konusunda uyarıda bulunarak, insanları böylesi davranışlardan uzak durmaya çağırır.

Paganizm yalnızca tarihin derinliklerinde kalmış bir gelenek değildir. Aynı şekilde pagan kült ve ritüeller, yalnızca antik döneme ya da geçmişe ait bazı toplumlarda görülmez. Zira paganizm, çeşitli inanışlar ve davranış biçimleriyle günümüzde de yaşatılmaktadır. Öyle ki Eski Asur, Babil, Yunan, Roma, Kelt ve benzeri kadim pagan dinlerin yanı sıra, -bu kitapta değinileceği gibi- günümüzde Wicca, Druidler, Kemetikler ve benzeri birçok yeni (ya da neo) pagan hareket söz konusudur. Ayrıca kendisini doğrudan pagan bir akım bağılı olarak nitelememekle birlikte bireysel ve sosyal yaşantılarında çeşitli siyasal, ekonomik ya da geleneksel unsurları, sembolleri, sembolleri ve figürleri düşünce, tutum ve davranışlarına yön veren unsurlar olarak üstün güç haline getiren zihin yapısı da bir gelenek olarak paganizmin günümüzdeki yaygın bir hali olarak tartışılabilir. Nitekim Kur'an'da "heva ve hevesin ya da benliğin ilahlaştırılması" şeklindeki tanımlamanın klasik ya da kaba yapısıyla putperest olarak öne çıkan kişilerin çarpıcı bir karakteristiği olarak altını çizmesi, pagan/putperest zihin yapısında egoizmin, bencilliğin, çıkar ve menfaatin her şeyin ötesinde belirleyici bir referans unsuru olarak ön plana çıktığına dikkat çeker. Bu dikkate alındığında günümüzde bireysel ve sosyal yaşamda referansını üstün bir varlık, yegâne ilah olarak Allah'tan ve Allah'ın kitabından değil de egodan, benlikten, çıkar ve menfaatlerden alan zihin yapısının da Kur'an'ın altını çizdiği şekilde putperest bir geleneği yansıttığı söylenebilir.

Bundan başka paganizm, günümüzde çeşitli evrensel din bağlarının “halk inançları” bağlamında sürdürdükleri bir dizi inanç ve ritüelde de varlığını devam ettirmektedir. Örneğin Müslüman halklar arasında, Kur’an’daki temel yaklaşıma muhalif olmasına rağmen, çeşitli su kaynaklarının, ağaçların, taşların, yarıtların, mezarlıkların, üstte taşınılan birtakım objelerin ve benzeri şeylerin tapınma unsuru olarak kullanılması, kutsiyetin onlarda bir şekilde tezahür ettiğine inanılması, onlara tazimde bulunulup yakarılması ve duanın kabulünde onların aracı unsurlar olarak değerlendirilmesi, İslam öncesi dönemlere ait pagan geleneklerin halk arasında hâlâ sürdürüldüğünün kanıtıdır. Bütün bunlar, paganizmin günümüzde de doğrudan ya da dolaylı olarak var olmayı sürdüren bir olgu olduğunu göstermektedir.

Medeniyetler beşiği Anadolu, tarih boyu sayısız topluluğa ve bir o kadar çok inanç sistemine beşiklik etmiştir. Bu inanç sistemleri arasında pagan gelenekler, uzun yıllar Anadolu’da egemen olmuşlardır. Hitit, Sümer, Urartu krallıkları başta olmak üzere Anadolu’da yaşayan birçok halk, politeist tanrı inançlarıyla, pagan kült ve ritüelleriyle tanınmaktadır. İnanılan tanrısal varlıklar, metafizik aşkın varlıklar olduğu gibi, yıldız ve gezegenlerle ilişkili gök cisimleri ya da hayvanlar, bitkiler veya diğer tabii nesnelere ilgili varlıklar da olabilmektedir. Antik dönemde Anadolu pagan inançları arasında yeryüzü ile özdeşleştirilen ana tanrıça kültü (Kübele ya da Kubaba) önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu kült, daha ziyade Anadolu’nun orta ve kuzey kısımlarında yaygın olarak görülmekte, kitapta özel olarak inceleyeceğimiz Harran ve Urfa civarında ise, verimlilik tanrıçaları kültü çerçevesinde bir başka şekilde varlığını sürdürmektedir. Yukarıda isimlerini verdiğimiz kadim geleneklerin dışında, Hıristiyanlık öncesi dönemde ve Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Anadolu’da oldukça yaygın olan sır dinlerinde de pagan kült

ve ritüeller dikkati çekmektedir. Anadolu genelinde görülen Mitra kültü ile Tarsus civarındaki Sandan kültü gibi çoktanrıca sır dinlerinde, sihir-büyü ve ekstazi seremonileriyle iç içe yapılan pagan ritüeller oldukça önemlidir.

Anadolu'daki çeşitli pagan kült ve ritüeller, tarihin ilerleyen dönemlerinde Anadolu'nun yaygın dinsel gelenekleri haline gelen Hıristiyanlık ve İslam inancında da halk inançları ve dindarlığı düzleminde yaşatılmaya çalışılmıştır. Nitekim sihir, büyü, fal, çeşitli doğal nesne ve objelerin uğurlu ya da uğursuz olduğu inancı ve benzeri tasavvurlar, aslında İslam'ın temel akidelerine ters olmasına rağmen Anadolu halk inançlarında var olmayı sürdürmüştür. Anadolu'daki pagan gelenekler üzerinde yapılacak bu ve benzeri incelemelerin Anadolu halk dindarlığında gözlemlenen kimi İslam dışı kült ve ritüellerin muhtemel kaynaklarının bilinip anlaşılmasına katkıda bulunacağı kesindir.

İlk baskısı 2005 yılında yayımlanan bu çalışma, geçmişten günümüze tüm Anadolu pagan geleneklerini ve kültlerini değil, yalnızca Harran ve Urfa örneklerinde kadim Anadolu paganizminin özelliklerini ele almayı amaçlamaktadır. Bu baskıda eser baştan sona gözden geçirilmiş, Urfa ve Harran yöresinde yürütülen arkeolojik çalışmalara dayalı veriler doğrultusunda yer yer bazı ilaveler yapılmıştır.

Şinasi Gündüz
Mayıs 2023, İstanbul